

és racionalizáció határait, számot vetve a megértés mindenkori töredékességével és az értékelés bizonytalansági tényezőivel, hogy tudatosításuk után lehetőleg kiszűrhetővé váljanak az ítéletet formálás gyarló alanyának önkényességei. Mint láthattuk, ugyanez az ethosz járja át Arany kritikus világnézetének távolabbi zugait is, így a szenvedély beláthatatlan következményeiről vagy a női nem ideális szerepköréről alkotott véleményét. Mintha minden lényt vagy jelenséget az isteni rendeltetésének megfelelő lényegére akarna visszatéríteni, megpróbálja eltávolítani mindazt, ami ezen túlcsapni készül. Hogy előtűnjék az, ami egyedül megnyugtatóná, ha nem jönne közbe mindig valami; hogy legalább az „égi költészet”-ben láthatóvá váljék, amire (nemcsak kritikusként) szomjúhozik; hogy legalább egy-egy kivételes pillanatra részesülhessen abból, ami alighanem az ő végső nosztalgiája lehetett. Bármennyire tudott is gyönyörködni az élet nyers és vegyülékes szépségében, s bármennyire ragaszkodott még képzeletében is földi világunk jól ismert léptékéhez és körvonalaihoz, sőt megszenvedett kötelmeihez, lelke mélyén a nostalgic maitresse mégsem a pusztán „való” lehetett, hanem valami más, amit talán egyaránt értelmezhetünk a klasszicizáló, a platóni és a református hagyományok szemszögéből: „*annak égi mássa*”.

Keresztury Dezső

TALÁLKOZÁSAIM, BIRKÓZÁSAIM ARANY JÁNOSSEL ÉS ÉRTE

Édesapám olvasó, író, művelt ember volt. Hogy ezt ifjúkorában is fontosnak tartotta, bizonyítsa itt most egyetlen „tárgyi” emlék. Borbély tanár úr, akinek nagy családot kellett eltartania, s aki – székely létére – igen sokoldalú, vállalkozó kedvű ember is volt: lapot alapított, s hogy már a címmel is kifejezésre juttassa függetlenségi harcos magatartását, lapjának ezt a címet adta: *Magyar Pajzs*. Apám ifjan a lap főmunkatársa volt, s az akkori divatot követve olyan levelezőlapot nyomtatott, amelyen a címloldal egyik felén, ahol ma a feladó szerepel, saját arcképét helyezte el azzal az aláírással, hogy „*A Magyar Pajzs munkatársa*”. Komolyan vette a városfejlesztést, nagy kertész, szőlőtelepítő, gyümölcsstermelő volt: a cikkek is erről a tárgyról szóltak. De tudta, hogy a lélek táplálékaként fontos a szépirodalom, a költészet is. Kötelességének érezte tehát, hogy gyermekei lelki táplálékáról is gondoskodjék. Karácsonyi ajándékkul, de más ünnepi alkalmakkor is ifjúsági könyvekkel ajándékozott meg bennünket. De tudta, hogy a költészet akkor él igazán, ha megszólaltatják. Mikor cseperedni kezdtünk, hetenként legalább két alkalommal arra áldozott néhány estéli órát, hogy felolvasson nekünk. De persze nem ifjúsági olvasmányokat, hanem magyar klasszikusokat.

Legszívesebben Vörösmartyt olvasott. Ma is emlékszem, milyen szépen, jól artikulálva olvasta nekünk például a ZALÁN FUTÁSÁ-t. Akkor persze még sejtelmem sem volt arról, hogy mi a hexameter, de máig élénken földidézódik emlékeim közt az a szépen

tagolt, jól gördülő, érthető, de mégis a köznapi beszéd fölött lebegő előadásmód, ahogy azokat a hexametereket előadta. Bizonyos, hogy semmit sem értettünk a szövegből, hacsak azt nem, hogy a rege valamilyen régi dicsőségről szól: harcokról és hősi tettekről, amelyeknek véres nagysága azáltal is megszépült, hogy az elmosódó táj sziklatömbjeit valamilyen színes, élénk repkény futotta be, valami ismeretlen érzés, amelyről csak sejtettük, hogy fontos lehet és vonzó, mert apánk hangja az ilyen részleteknél kicsit elérékenyült, s amelyről azt mondták: legszebb emberi érzés: a szerelem. Nem egészen függetlenül ezektől a fölolvadásoktól, turkálni kezdtem apám könyvszekrényében. Akkor kezdett ébredezni olvasószenvedélyem. Ez egyre elfojthatatlanabbá növekedett. Miután szüleim helyes irányba akarták terelni, eltiltottak a vacsora utáni olvasástól. Én így a paplan alá bújtam az apróbb könyvekkel, amik a kezembe kerültek, s zseblámpafénynél olvastam.

A Verne Gyula-regények remekül illusztrált kötetei csak később kerültek sorra, de apám bekötetlen könyvei közt találtam egy TOLDI-t. Ez olyan érdekes volt, hogy legalább háromszor elolvastam. Főképpen az első rész lelkesített, bár sok mindent abban sem értettem. Például nem tudtam, mi az a „*hopár szék sarja*”, vagy mi van „*a tórs közt kelőben*”, de a farkaskaland, a gonosz bátya, a csodálatos édesanya meg a hű Bence azóta sem veszített elevenségéből, képzeletgyújtó és szívhez szóló frissességéből. Nehezebben haladtam a TOLDI SZERELMÉ-ben. Az elején mintha a TOLDI folytatódott volna, azután egyre bonyolultabb lett a lélekrajz; a második részben untatott, végül elcsüggesztett a sok útirajyszerű elem s főként a címerek sokaságának leírása; a címerek sohasem érdekelték. A harmadik rész, a TOLDI ESTÉJE, megint izgalmas volt. A magányából föltámadt öreg harcos igen lelkesített, bár itt is akadtam olyan értelmetlen szavakra, mint a „*harát*”; azt, hogy itt olyan tárgyesetről van szó, amelyet a „*barát*” hív életre rímshóként, végleg nem értettem. De az a jelenet, ahogy a halott Toldit hazaviszik, s ahogy a sírt, amely mellett csak az öreg szolgál áll fejfaként, s amelyet eltemet az őszi lomb: megrákatott.

Azt hiszem, ugyancsak azért, hogy vad és tervszerűtlen olvasási dühömnek valamilyen értelmes célt adjon, osztályfőnököm és magyartanárom, Marton Boldizsár azt a feladatot adta annak a kis baráti körnek, amelyet ugyancsak az ő tanácsára „Önnevelők körének” neveztünk el, hogy igyekezzünk egy nagy íróval lehetőleg úgy foglalkozni, hogy minden elérhető művét elolvassuk. Én persze May Károlyt választottam.

Egy ilyen kísérlet Arannyal kapcsolatban csak jóval később, már egyetemi éveim lezárása után kezdett foglalkoztatni. Akkor sem egészen a saját ösztönös választásom szerint. Bethlen István, Kornfeld Móriccal, a nagy pénzemberrel és mecénással egyetértve, úgy határozott, hogy egy komoly kultúrpolitika hordozójaként létrehozza a *Magyar Szemle* című igen magas színvonalú folyóiratot. Ennek szerkesztésére Szekfű Gyulát kérte fel, s társadalmi bázisául létrehozta az egykorú magyar szellemi és gazdasági élet vezető embereit egyesítő Magyar Szemle Társaságot. Ennek főtitkára Balogh József lett, akinek anyagi függetlenségét, sőt jólétét egy voltaképpen csak látszatfoglaltsággal járó vezérigazgatósággal biztosította. Balogh rendkívüli eréllyel és találékonysággal – s ezzel csaknem egyenlő sznobériával – szervezte a társaság ügyeit. Sok érdekes és érdemes vállalkozása között igen fontosnak tartotta egy, az egész magyar műveltséget behálózó könyvsorozat kiadását. Így kezdett kialakulni a *Magyar Szemle* könyvsorozata, a névös ismeretterjesztés egykor virágzó, a trianoni nyomorúságban azonban elvérző effajta sorozatok megújított folytatása. Ebbe a sorozatba beletervezte a magyar történelem nagy alakjairól szóló olvasható arckép-esszéek csoportozatát. Én

a *Magyar Szemle* munkatársa voltam, a lap egyik számában olvastam Balogh nagy hévvel írt tanulmányát arról, hogy művelődésünkben hiányzik az a fajta Arany-kultusz, amelynek párját és mintaképét a német Goethe-kultuszban találta és mutatta meg példaképül. En megkérdeztem tőle egyszer tréfásan, hogy nem Csengery Antaltól, a Déák-párt csodálatos szürke eminenciásától kapta-e az ötletet. Csengery írta tudniillik Aranyról, hogy „az ő nekünk, ami a németeknek Goethe”. Balogh azonnal lecsapott rám, s nem nyugodott, amíg meg nem kötötte velem a szerződést egy Arany Jánosról szóló könyvecskére.

Berlinben fogtam a munkához. A Magyar Intézet könyvtárosaaként minden szükséges könyv, folyóirat közvetlen rendelkezésemre állt, s akkor írtam éppen rövid bíráló ismertetést Voinovich Géza Arany-monográfiájának második kötetéről; valami olyasmire lyukadtam ki, hogy elkészült, bár a zárókötet még hátravan, egy Aranyról szóló nagy monográfia teljes anyaggyűjteménye, amelyből éppen csak a költőt bemutató egységes pályakép hiányzik. Elég szemtelenség és munkakedv volt bennem ahhoz, hogy megmutassam: meg fogom írni, persze az egész Arany-irodalom nyersanyagára támaszkodva, ezt az Arany-pályaképet. Intenzíven dolgoztam, s egy fél év alatt elkészült a kis könyv. Nem is fogadták kedvezőtlenül, csak két bírálóm vette rossz néven kicsit túlzottnak minősített önbizalmamat. Voinovich Géza is elég rokonszenves levelet írt: személyes találkozót is ajánlott. Amikor éltem a meghívással, s megkérdeztem, nem tehénem-e teljesebbé majd később az én könyvem végét azzal, hogy bele-nézhetek az ő harmadik kötetébe, ez elől igen udvariasan elzárkózott.

Én viszont tovább követtem volt osztályfőnököm tanácsát, hogy elolvassam Arany egész életművét, illetőleg azt, ami abból hozzáférhető volt. Mert a művek olvasása közben kiderült, hogy vannak még kiadatlan vagy nem teljes egészükben kiadott művei. A Ráth-féle hatkötetes MŰVEK-ből (1883) s a HÁTRAHAGYOTT IRATOK-ból (1889), amelyeket már a költő fia rendezett sajtó alá, egyes darabok kifejejtődtek vagy a költő szándéka szerint kimaradtak; főként a levelezésből hagyott ki fontos részleteket a sajtó alá rendező.

Megszaporodott a szakirodalom. Kezdetben hántott az a körülmény, amelyet egyes kritikusok – főképpen Kárpáti Aurél – szóvá is tettek, hogy Arany „a tanárok kezén” szoborrá merevült. Nem tudtam egyetérteni a Gyulai Pál emlékbeszédében fölrajzolt pályaképpel, amelyben a magyar költészet legnagyobb és legfeddhetetlenebb alkotójaként lépett elénk. Azt, hogy „a legnagyobb költő”, Riedl Frigyes vonzón és teljes líraisággal megírt, igen népszerű, tán öt kiadást is megért monográfiája szuggerálta, s voltaképpen mesterem, Horváth János is megerősítette. Horváth, részben a német irodalomtörténet „szellemtörténeti” ágának, abban is Fritz Strich DEUTSCHE KLASSIK UND ROMANTIK című művének sugalmában kialakított egy könnyen kétértelművé váló kategóriát, „a magyar nemzeti klasszicizmusét”. Ez föltételezett valami magyar nemzeti jelleget, amelynek teljes kifejlődését Petőfi, de főként Arany és Gyulai művében látta beteljesülni. En megpróbáltam ezt valamilyen irodalmi stílusváltozatnak értelmezni, olyasminek, mint a barokk, a romantika, a naturalizmus. De aztán rájöttem, hogy az ilyenfajta „klasszikus” stílusirányzatnak szinte egyetlen egyértelmű képviselője Gyulai Pál; úgy kezdtem sejteni, hogy Arany életművével kapcsolatban valamiféle nemzeti romantikáról lehet inkább beszélni, hiszen a benne oly nagy szerepet játszó népi és nemzeti törekvések a világirodalomban éppen a romantika idején kezdtek komoly szerepet játszani, Arany pedig maga is ilyen „népi-nemzeti irány” képviselőjének tartotta magát.

Kezdt számomra az a meghatározás is problematikussá válni, amely szerint Petőfivel, a nagy Iirikussal egyenrangú Arany, a nagy epikus. Úgy gondolom, ennek a besorolásnak a jegyében szorult háttérbe a jeles irodalomtörténész és esztéta Arany (tehát a prózaíró), de a megkerülhetetlen nagy lírai költő is. Engem egyenesen kihozott a sodromból és csak azért is elmélyült vizsgálódásokra készítetett, hogy a szakmában tekintélyként számon tartott modern költészettörténész, Komlós Aladár az ŐSZI-KÉK-et „*érdektelen privát lírának*” minősítette.

Arany utolsó pályaszakaszának az a kivételes lírai virágzása, amelynek annyi remekét írta meg 1877 nyarán a margitszigeti magányban lejátszódott utolsó nagy földrengetésében, engem különösen megragadott. Már Péterfy Jenő fölhívta erre a figyelmet; Babits főként ezekkel támasztotta alá véleményét a nyárspolgár álarcába rejtőzött zseniről, s kortársaim közül a tőle megszokott elragadó retorikával megírt Arany-tanulmányában Németh László ezt a vad mélységekből felörvénylő démoniságot tette meg Arany költészetének fő erejévé. Ilyen kezdemények után már szégyen lett volna Arany fegyelmezett, márványkeménységű klasszicizmusáról beszélni. Hosszú ideig nem találtam a DANTE című óda helyét Arany pályaképében. Németh látomása s főként Kardos Tibor igen alapos elemzése után eléggé megzavarodva tettem félre a magam kísérleteit. Csak jó néhány évvel később, már az Akadémiai Könyvtár vezetőjeként (ahol az Arany-kéziratok nagy részét őrzik) és az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (ahol igen alapos kéziratelemző kutatásokat folytattam) fogtam újra munkához.

Az Aranyról szóló könyvem – amelyre még Nagy Péter szerződtetett –, amelynek műfaját jobb szó híján „*esszémonográfiának*” igyekeztem meghatározni, hosszú ideig, legalább egy évtizedig készült. Illés Endre, a Szépirodalmi Kiadó akkori igazgatója egyre türelmetlenebb lett, s végül, amikor már készen állt a monográfiának a fele, nem volt hajlandó tovább várni, s kiadta az első kötetet. Címül a Petőfinek írt válaszközzel egy fél mondatát választottam: „S MI VAGYOK ÉN?”

Azt az ízlésirányt, amelyet Horváth János nemzeti klasszicizmusnak nevezett, kialakító, maga Arany is népnemzeti vagy népiesen nemzeti iránynak nevezték. Amikor könyvem írása közben ennek kérdéseivel kellett foglalkoznom, mindkét szó jelentése, a mögöttük álló valóság a teljes zűrzavar állapotát mutatta. Akkor lángolt föl igazán a „népiesek és urbánusok” vitája. Ebben újra meg újra feltűnt a kérdés: mi hát valójában a nép, s mi a nemzet. Kodály Zoltán és Illyés Gyula nem egy időben, de igen rokon törekvések értelmében írta le, hogy „Arany maga a magyar nép”. Ez természetesen legfőjebb akkor érvényes, ha a nép valamilyen szent elvontságot jelent. Mert hiszen ha komolyan vesszük Marx osztályelméletét, akkor valóban igazat kell adnunk annak a túlhevült erdélyi művelődéspolitikusnak, aki kitiltotta volna a TOLDI-t az iskolákból, mert szerzője osztályidegen volt, sőt osztályáruló. S akkor nem okozott volna akkora zavart Németh László könyve, a KISEBBSÉGBEN, amelyben a magyarokat három fő rétegre tagolta: a „higakra”, a „jöttekre” és a „mélyekre”. És senkinek se jutott volna eszébe, hogy elhiggye Szabó Dezső demagóg igéit arról, hogy az igazi magyarság: a magyar parasztság.

Arany egyébként nem a parasztságból származott, családja hajdú-köznemes volt, és azért lett „nemtelen”, mert a Habsburgok nem ismerték el az erdélyi fejedelmek adta nemességet. Egyébként gyermekkorától „*ügyellen testi dologra*”, eszével tartotta el magát. Tanított, jegyző volt nemcsak a község házában, hanem többféle virtuális tesztülethen, például a hajdúszéken.

Ő maga mindvégig értelmiséginek tartotta magát, s felesége, a nemesi származék Ercsey Julianna halálra sértődött, amikor Arany a Tudós Társaság tirkára lett, de nem

kapta meg a neki járó szolgálati lakást a Palotában, s ezt így indokolta meg: „nem vesznek be maguk közé, mert parasztnak tartanak”. Ez a fajta sértődöttség Arany egész művében is föl-fölbukkan: „En paraszt? én?” – horkan fel Toldi. S aztán, jellegzetes pótcselekménnyel, a fél kézbe kapott vendégoldallal mutatja meg a Budára vezető utat.

A nemzet pedig ennek az egész korszaknak egyik legfontosabb vezérszava lett: nemzeti volt a Színház, a Lovasegylet, a Múzeum, az iskolák egy része, egyáltalán a jóra való magyarok közössége: „nemzetiellen” lett mindaz, amit valahogy dehonesztálni, az igazi közösségből kirekeszteni kellett. A nemzet képzetkörében fontos helye lett a hazának, hazafiasnak; a „világpolgár”, a „kozopolita” jelenthette a világra való nyíltságot, de sokkal inkább ennek ellenkezőjét; érdemes megjegyezni, hogy Arany KOZMOPOLITA KÖLTÉSZET című versét egyforma hévvel lobogtatta Gyulai Pál, Rákosi Jenő és (nagyot ugorva az időben) Rákosi Mátyás vagy Révai József. Arany kivételes józanságát, mértéktartását, érzelmi hitelességét bizonyítja, hogy ezekben a kérdésekben mindvégig megőrizte higgadt egyensúlyát, rendíthetetlen azonosságtudatát. Nyilván ezért is válhatott a kor legnagyobb összefoglalójává a nép és nemzet eszméinek, indulatainak, érzésvilágának zavaraiiban.

De hát valóban ilyen példás összegző, kiegyensúlyozó, higgadt és békés természet volt? Amikor elrendezte az ÖSSZES MŰVEK kiadását, s annak utolsó kötetében nagyrészt töredékeit hordta össze, maga is megírta, hogy azelőtt nemigen hagyott abba semmit sem. Miért írta akkor, egész életére visszatekintve, hogy valamilyen válság élménye nyomán egész élete, mint műveinek jó része is, töredék lett. A „bruchstück”-öt a német romantika hozta divatba, jóval Ady előtt műfajjá emelve az ő érzését, hogy „minden egész eltörött”. Arany töredékei nem „torzók”, hanem valóban törmelékek, befejezetlen vagy befejezhetetlen művek darabjai. Nemegetszer akkor is, ha le vannak is kerekítve. Mint akár a BUDA HALÁLA is, amely egy nagyszabású hunn trilógia első része csupán. A példás jellemű és sorsú nemzeti hős ebben a műben épphogy föllép, s az egész mű csak a „túlzott erény” vagy a világbíró küzdelemre való felkészülés „balladája”.

Az iskolában úgy tanultuk, jeles Arany-magyarázók is azt hajtogatták, hogy ő „a ballada Shakespeare-je”, s valóban, ebben a műfajban talált igazi otthonára az ő alkotó természete. A műfajt csak egy buzgó esztéta jellemezhetette így: „tragédia dalban elbeszélve”. Mert hiszen ezt a világirodalomban rendkívül sokféle arculattal, szerkezetben megjelenő műfajt Arany teljesen a maga képére és hasonlatosságára alakította ki, valahogy így: valamilyen érdekes esemény drámai előadása, főként erkölcsi csattanóra kihegyezve, rendkívüli, sokszor túlbonyolított formában és dallamosra stülizált nyelven. Arany sajnos soha meg nem írt drámáinak páratlan tömören, rövid idejű, de sűrű erőfeszítéssel összezsugorított helyettesei.

Már a DANTÉ-t elemezve is rá kellett jönnöm, hogy Arany művei sokkal problematikusabbak, örvényesebb mélységeket rejtegetők, mint ahogy azt a Gyulai-iskola tanította. Újra elolvastam legnagyobb és legörvényesebb töredékeit, a BOLOND ISTÓK I. és II. énekét, és rá kellett jönnöm, hogy Horváth János, nagyon tisztelt mesterem is fölült vágyainak, annak a tévhitének, hogy ezek szerint helyzhetei irodalmunk legfőbb ormaira Aranyt és hű adeptusát, Gyulait.

S hogyan magyarázom meg azt az ellentmondásos körülményt, hogy ez a csupa egyensúlynak minősített életmű, különösen a pálya második szakaszától kezdve, tele van vitriolos szatírákkal, öngúnyoló „szösszenetekkel”, keserű lemondással, elszórt törmelékkel. Mikor 1867-ben beköltözött a Palotába, Lónyai Menyhért miniszter mindent elkövetett, hogy ott jól érezze magát, a sérelmesen felfogott megkülönböz-

terést ellefejtessék vele. Úgy látszott, boldog lehet. Egy ország várta, hogy megszólaljon, s ő hallgatott. Minden körülményi gondosan mérlegelve erről a korszakáról írtam egy tanulmányt, A HALLGATÓ ARANY-t. Mert annak a lávaszerűen feltörő alkotó viharának termékeit a margitszigeti Gyógyszállóban nyaralva írta, s hemásolta egy kulccsal zárható könyvbe „Új folyam”-ként, tehát azzal a tudattal, hogy az ŐSZIKÉK-nek nevezett sóhajszerű daloknak még folytatásuk is lesz. Barta János, ugyancsak Horváth János kitűnő tanítványa, a világirodalom legjelentősebb versfüzérei közé sorolta ezeket a varseket. Magam is odasorolom őket, s legnagyobb irodalomtörténet-élményeim közt tartom számon a velük való foglalkozást.

Az ŐSZIKÉK-ről írt fejezettel voltaképpen be is fejeztem az Aranyról kialakuló esszémonográfiát. Ami következett, csak a már elkészült részek kiegészítése, egybecsiszolása és sajtó alá rendezése volt. Így jelent meg 1990-ben az egy kötetű egyesített pályakép. Címül a költő egyik legjellemzőbb és legremekebb versét választottam, a MINDVEGIG-et. Nem szeretem, s ezzel a verssel kapcsolatban nem is használom a felsőfokú „leg”-et. Bizonyos azonban, hogy ennél a versnél tömörebb s egész egyéniségét jobban kifejező szöveget aligha írt. Arról szól, hogy ami számára mindennél fontosabb volt, ami értelmet adott föl szabadító s aztán kétkedő búszkeséggel elfogadott diadalainak, fájdalmas bukásainak, kiábrándulásának és mindenén úrrá levő szívósságának: a költészet. Arról, hogy végül is nem az olvasók kedvéért, a világ dicsőségéért írt, hanem azért, mert mondania kellett, ahogy Isten adta mondania, még akkor is, ha úgy érzi is, hogy tücsökszóként vész ki dala.

Ezt a pályaképet azért is lehet „esszémonográfiának” nevezni, mert igyekeztem benne az Aranyra vonatkozó tudnivalók lényegét a személyes élmény hitelével, nem a szaktudományi tárgyilagosság unalmával megfogalmazni: a tudós monográfiában kötelező jegyzetapparátus hiányzik belőle. A folyamatos előadású pályaképbe, a kompozíció egységére ügyelve olvastottam bele a szakmai részleteredményeket: állásfoglalásomat az fejezi ki, hogy mit s hogyan használtam föl, s mit hagytam el: nagyon sok olyan részletet, amit a pályakép egészében ismétlésnek vagy túl esetlegesnek tartok. (Ezért vázlatosabb talán a TOLDI SZERELMÉ-t tárgyaló fejezet, ezért vázlatosabb a költő „különös természetének”, betegségeinek rajza, folytonos panaszainak elősorolása s hasonlók.) Igyekeztem lehetően árnyalt és teljes képet adni „magáról a dologról”, mellőzve a másodlagos irodalom pontoskodó változatait. Két területen egészítettem ki főként a megszokott, a komplex módszerrel foltártható „anyagot”, a grafológia és a frenológia területén.

Arany szerette és megőrizte kézíratait; tudta, hogy fia is megteszi ezt. Az írói hagyaték Arany Lászlóné második férje, az első nagymonográfia szerzője, Voinovich Géza kezébe került; ott a kritikai kiadás számára ki is adta a szövegváltozatokat. Fontos kéziratokat az özvegy ndaajándékozott országos jelentőségű intézmények könyvtárainak, másokat Voinovich tartott magánál. Ezért is maradtak meg ezek, amikor a Voinovich-villa a második világháborúban leégett. Az eredeti kéziratok alapos megvizsgálása még hátravan; amennyire a feladat megkívánta, s amennyire időm engedte, megvizsgáltam őket. Az arcismeretre ugyanez vonatkozik: Aranynak viszonylag kevés, de egész pályáját végigkísérő arcképe maradt fenn. Az elsőt még Petőfi készítette, ő vitte el fölfedezett barátját Barabáshoz, a kor legnépszerűbb s általában pontos grafikusához: ez több hű rajzot, réz- és acélmetszetet készített róla. Fényképek is készültek a költőről, az utolsóról a Barabás helyére lépő Axmann metszetet is készített, a „botos és kalapost”. Ezek s az idevágó följegyzések segítségével megpróbáltam a költő arcmás-galériáját is megírni, illetve pályaképét arcképei sorával teljesebbé tenni.